

KĘSTUTIS KASPARAS

Didžiosios Kovos apygardos partizanų istoriografija

Didžiosios Kovos apygardos partizanų, kaip ir bet kurio kito regioninio junginio, istoriografija plačiau neanalizuota, nors pastarasis tyrinėjimų dešimtmėtis neaplenkė ir Kaišiadorių apylinkių rezistencijos klausimų.

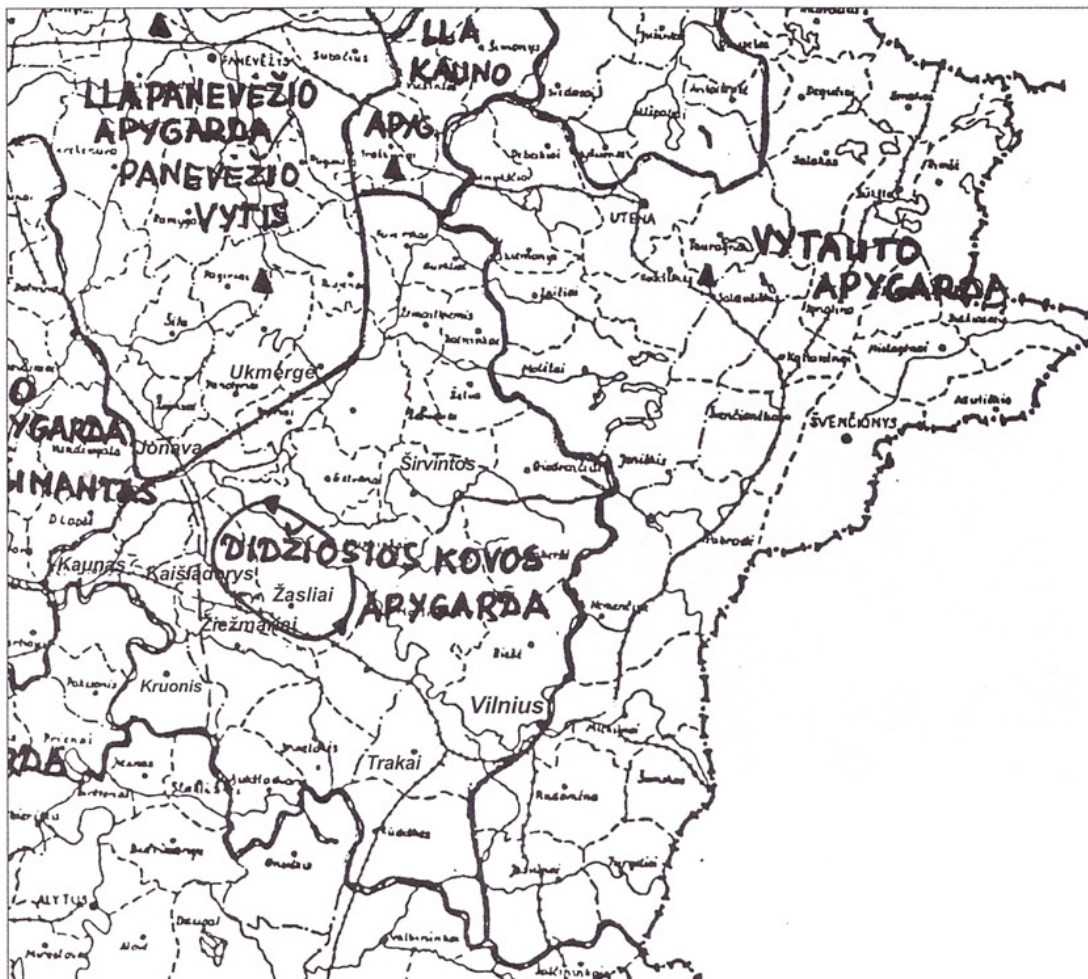
Apžvelgdami šaltinius, iš karto pastebime vieną iš pagrindinių problemų – nėra išlikusio jokio Didžiosios Kovos apygardos partizanų archyvo. Net Lietuvos ypatingame archyve (LYA – buvusiam LSSR KGB archyve) atskirose baudžiamosiose bylose tegalime užtikti keletą originalių partizanų įsakymų, daugiausia 5-osios LLA (Lietuvos Laisvės armijos) apylinkės vado Serbento bei DKR (Didžiosios Kovos rinktinės) vado Žalio Velnio 1944 12 – 1945 03 pasirašytų įsakymų, atsišaukimų bei išpėjimų. Neiškilo netgi partizanų leistos spaudos, nors žinome, kad apygarda savo spaudą turėjo, randame B rinktinės (Ukmergės apylinkių) partizanų laikraštėlių numerių. Be to, dalis dokumentų išliko tik versti į rusų kalbą.

Remiantis buvusio apygardos štabo viršininko Benedikto Trakimo-Genelio

prisiminimais¹, Didžioji Kova, kaip karinė organizacija, vos susikūrusi dokumentavo savo veiklą įsakymais, kurie po savaitės buvo dedami į archyvus, slepiamus pas patikimus rėmėjus. Buvusio DKR štabo organizacinio skyriaus viršininko Stasio Misiūno-Senio parodymuose minima, kad štabo archyvas buvo saugomas pas Motiejų Misiūną-Kryžiuotį².

Gausesnė okupantų dokumentika, sukaupta operatyvinėse bei baudžiamosiose bylose. Pirmuoju atveju daugiausia medžiagos sukaupta Trakų apskrities NKDV-NKGB, vėliau MGB, Kaišiadorių rajono MGB bylose³. Gausu dokumentikos ir gretimų apskričių – Ukmergės, Kauno bei Vilniaus – operatyvinio sektoriaus veiklos bylose⁴. Šios grupės dokumentai – daugiausia statistinės ataskaitos, operatyviniai pranešimai apie partizanų veikimą, karinių operacijų veiklos rezultatai, orientuotės iš centro, tardymo protokolų ištraukos ir retkarčiais pasitaikantys šnipų pranešimai.

Tačiau svarbiausių šaltinių – operatyvinę okupantų tarnybų veiklą atspindin-

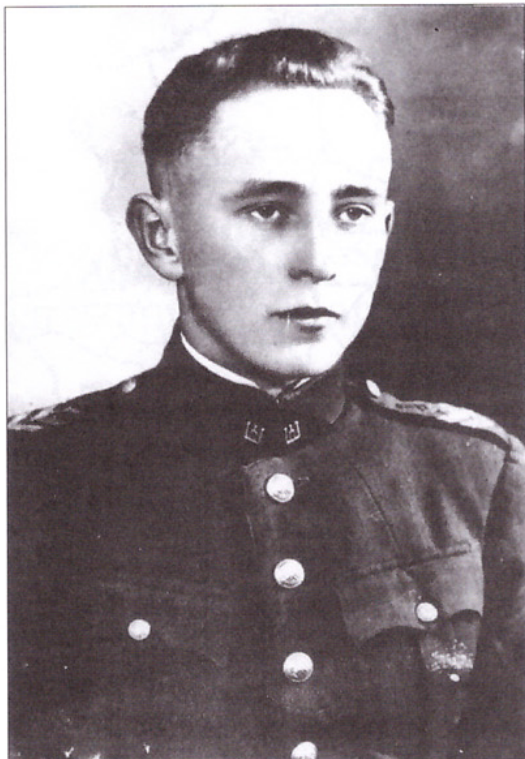

Didžioji Kovos apygarda 1945–1946 m.
Apibrėžtas – J.Misiūno-Žalio Velnio judėjimo „mažasis ratas“

dinčių agentūrinių paieškos ar išaiškinimo bylų nėra. O juk žinoma, kad J.Misiūnui-Žaliam Velniiui bei Didžiosios Kovos rinktinei (vėliau apygardai) jau nuo 1944 m. buvo pradėta agentūrinė-operatyvinė byla „Cerberiai“⁵. Išimtis M.Keistenio-Serbento agentūrinio sekimo byla⁶, bet ji nėra informatyvi, leidžianti tik identifikuoti „Serbento“ – 5-osios LLA apylinkės vado asmenį.

Visai kitokio pobūdžio baudžiamo-

sios bylos, suteikiančios daug informacijos apie partizanų veiksmus, organizacinę struktūrą. Iš jų paminėtinos S.Misiūno-Senio⁷, J.Neicelio-Šarūno⁸ ir kt. Neanalizuojant baudžiamųjų bylų sudarymo metodikos, norisi atkreipti dėmesį į vieną ypatybę. J.Neicelio parodymuose gana plačiai apibūdinta Didžiosios Kovos apygardos A rinktinės struktūra, ypatinga veikimo taktika (didysis ir mažasis judėjimo ratai),

Zigmantas Mastauskas-Gandras,
Gegužinės puolimo dalyvis.
Žuvo 1945 m.

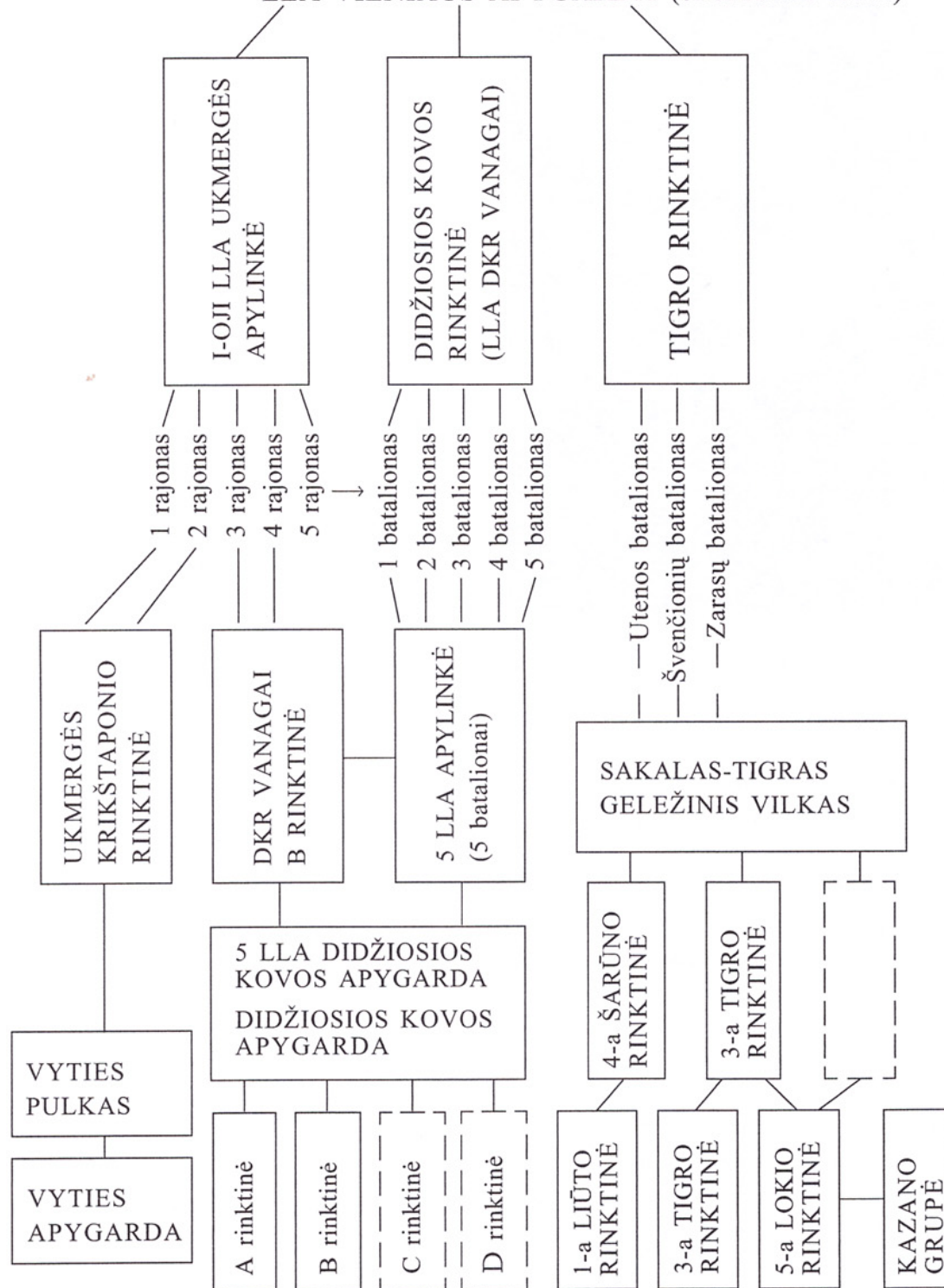
tačiau šis šiandien vertingas žinių šaltinis to meto operatyvinėje tikrovėje nieko nereiškė. Trakų apskrities NKGB operatyvinėje byloje randame tokį įrašą: „Neicelis duoda išsamius parodymus, tačiau visiškai nevertingus operatyvinių požiūriu“, kitaip sakant, neišduoda tuo metu veikusių partizanų, ryšininkų ar rėmėjų, pasakodamas apie žuvusius, suimtus ar šiaip žinomus okupantams dalykus. Panašūs yra ir pagrindinės Žalio Velnio ryšininkės A.Paulavičiūtės-Indyros parodymai. Suimta per karinę operaciją 1945 m. birželio mėn. ji „davė“ gana išsamius „parodymus“ apie apygardos ryšių tinklą. Tačiau visi išvardyti ryšiai jau buvo žinomi NKGB, daugelis ryšininkų bei partizanų suimti ar žuvingi, o išvardyti slapyvardžiais – nepasiekiami. Tačiau toks platus pasakojimas sudarė patikimumo įspūdį, o ryšininkė buvo „užverbuota“ bei paleista; ji žuvo mūšyje 1946 m. kovo mėn.

Kadangi 1946–1947 m. Didžiosios Kovos apygardą sunaikino provokacinis J.Markulio centras, „apygardos vadas“ kapitonas Griežtas ir MGB smogikai, sovietmečiu nebuvo parengta specialaus leidinio apie Žalią Velnį. Nors iš H.Vaigausko redaguoto KGB vadovėlio matyti, kad operacijos prieš Kaišiadorių apylinkės partizanus buvo laikomos pavyzdinėmis ir pamokomomis⁹. Net periodikoje (Kaišiadorių rajono laikraštys „Į komunizmą“, Trakų rajono „Spartuolyje“ ir kt.) nuo 1957 m. paskelbtuose per 70 straipsnių buvo rašyta daugiausia apie sribus bei įvairius sovietinius aktyvistus. Išimtis – rezistencinėje veikloje dalyvavę kunigai, ypač S.Rudzionis, L.Puzonas ir kt., kuriems kompromituoti buvo parengti ypatingi dokumentiniai falsifikatai¹⁰.

Pirmasis objektyvus spausdintas šaltinis buvo J.Lukšos-Daumanto „Partizanai“¹¹, kuriame trumpai apibūdintos partizaninio sąjūdžio Didžiosios Kovos apygardos šiame krašte ypatybės, minimas „legendinis Žalias Velnias“, taip pat atskleistas jos štabo narių (B.Trakimo-Genelio ir kt.) dalyvavimas kuriant ir veikiant Bendrame demokratiniame pasipriešinimo sąjūdyje (BDPS).

Po Atgimimo paskelbta daugiau

LLA VILNIAUS APYGARDA (struktūrinė raida)

Pranas Petkevičius-Kariūnas

medžiagos apie Kaišiadorių apylinkės partizanus. Keli straipsniai apie J.Misiūną-Žalią Velnią, P.Petkevičių-Kariūną ir kt. pasirodė rajoninėje spaudoje¹². Iš periodikos paminėtinas A.Šerėno straipsnis apie kunigą S.Rudžionį-Vėją, kuriame apibūdinama ir analizuojama viename Komisijos archyve saugoma pastarojo kalinio asmens byla¹³.

Buvusio apygardos štabo viršininko B.Trakimo-Genelio prisiminimų santrauka paskelbta bendrame Aukštaitijos partizanų prisiminimų rinkinyje¹⁴ ir galiausiai du S.Abromavičiaus sudaryti prisiminimų bei straipsnių rinkiniai¹⁵ užbaigia šaltinių publikacijų sąrašą. Pastarieji rinkiniai nėra tolygūs turinio

atžvilgiu: greta autentiškų prisiminimų, nuotraukų, partizanų sąrašų dalis medžiagos skelbiama autorizuotų dokumentinių apybraižų forma. Tai verčia leidini, kaip istorinį šaltinį, vertinti nevienareikšmiškai.

Didžiosios Kovos apygardos istoriografija irgi nėra gausi. Pirmasis trumpą apygardos rezistencinės kovos apibendrinimą bei analizę pateikė K.K.Girnius¹⁶. G.Vaičiūnas, remdamasis jau tyrinėtojams prieinama buvusio KGB archyvo medžiaga, paskelbė plačią organizacinės apygardos struktūros apžvalgą¹⁷. Šio straipsnio autorius išsamiau gvildeno 1944–1946 m. laikotarpio Didžiosios Kovos apygardos istoriją, stengdamasis nustatyti apygardos sukūrimo pradžią, organizacinės veiklos šaknis, struktūrą, partizanų kovinius veiksmus, apygardos silpnėjimo bei žlugimo priežastis¹⁸.

Didžiosios Kovos apygarda, Kaišiadorių apylinkės partizanai bei jų kova minima ir V.Gurskio¹⁹, taip pat grupės autorių veikale „Lietuvos partizanai“²⁰ bendro pobūdžio tyrinėjimuose.

Apžvelgdami iki šiol paskelbtus šaltinius bei tyrinėjimus, pastebime keletą labai svarbių problemų.

Viena iš jų – apygardos vadovybės kaitos problema, kuri nėra išspręsta iki šiol. Pirmiausia tai pasakytina apie 5-osios LLA apylinkės vadą Serbentą. L.Puzono „parodymuose“, kuriais rėmėsi K.Girnius, yra minimas majoras Svilas²¹; partizanai gi pažinojo šį asmenį majoro Serbento slapyvardžiu. Tiriant buvusį KGB archyvą, G.Vaičiūnas išskėlė hipotezę

apie leitenantą M.Sabaliauską, buvusį Vilniaus LLA ryšių punkto laikytoją ir 1944 m. pradžioje susitikusį su DKR vadovybe; ši hipotezė pakartota „Lietuvos partizanuose“²². Atradus M.Keistenio-Serbento sekimo bylą, ši problema turėjo išnykti, tačiau majoras Svilas (Svilis), vadovavęs Kaišiadorių-Musninkų partizanams, minimas okupantų operatyviniuose dokumentuose dar 1944 m. lapkričio mėn.; spėta, kad tai patį Žalias Velnias²³. M.Keistenis buvo atsiųstas iš Vilniaus LLA apygardinio štabo ne anksčiau kaip 1944 m. pabaigoje, o 1945 m. sausio-vasario mėn. pasirodė dokumentai, pasirašyti majoro Serbento²⁴. Majorą Serbentą dalis partizanų laikė centrinio štabo atstovu, kiti – kautynių vadu, dokumentai rodė, kad jis – apylinkės vadas. Spėtina, kad M.Keistenis perėmė iš pradžių kitam asmeniui numatytas pareigas bei „majoro“ laipsnį. Šito nepaaiškina ir M.Keistenio artimųjų prisiminimai²⁵, o tik patvirtina, kas yra žinoma iš jo sekimo bylos.

Antrojo apygardos vado problemą komplikuoja MGB infiltratų veikla. Provokatoriaus kapitono Griežto negalima laikyti partizanų vadu, nes jis nė minutės realiai nevadovavo apygardai, o ją naikino. 1946 m. rugpjūčio mėn. buvo suimtas J.Misiūnas, ir neaišku, ar B rinktinės vado A.Morkūno-Plieno 1946 m. vasaros susirašinėjimas su Žalium Velniu jau buvo perimtas MGB. Žinome, kad 1946 m. gruodžio mėn. B rinktinė nutraukė ryšius su MGB kontroliuojama vadovybe ir nuo šiol juridiškai ji tapo apygardos teisine bei praktine

tęsėja, kas 1948 m. oficialiai patvirtinama vyriausiosios pasipriešinimo vadovybės.

1947–1948 m. yra kaišiadoriečių partizanų grupinio naikinimo metai, o S.Abromavičiaus paskelbta žinia, kad 1947 m. kažkur dingusio kapitono Griežto pareigas perėmė A rinktinės vadas P.Klimavičius-Uosis nėra patvirtinta jokia šaltinių nuoroda²⁶. Tikrosios apygardinės vadovybės žūtį reikia sieti su jos štabo viršininko B.Trakimo-Genelio suėmimu, kuris, tauriečiams iššifravus J.Markulį, bandė pats įsitikinti ir jį likviduoti, bet buvo suimtas. MGB Genelis buvo pavojingas, nes jis ne tik pažinojo Žalią Velnią, bet ir buvo „viešintelis, kuris vaikšto po kaimus ir kursto mokytojus“, t.y. nenutraukė aktyvios organizacinės veiklos ir anksčiau ar vėliau būtų supratęs MGB pinkles. Todėl teiginiai, kad Genelis ir kiti A rinktinės vadovybės nariai iškilo prie kapitono Griežto, neturi jokio pagrindo²⁷.

M.Pocius²⁸, o juo sekdamas – ir S.Abromavičius²⁹, paskelbė naują hipotezę apie kapitono Griežto asmenybę. Vietoje iki tol numanomo kapitono J.Stravinsko, patvirtinto buvusių partizanų B.Trakimo bei P.Jaromsko, remiantis MGB dokumentais manoma, kad tai Viktoras ar Vytautas (?) Pečiūra, agentas Gediminas. Tačiau tokią išvadą iš vieno dokumento daryti negalima, nes žymesni MGB agentai turėjo ne tik kelis agentūrinius slapyvardžius, bet ir kelias pavardes. Netgi patys MGB karininkai, jau vėlesniais metais rašydami apie „banditus“, prisidengdavo kitomis pavardėmis.

Kaišiadorių aikštėje
1945 11 19.
Iš kairės:
Antanas Taparauskas-
Kirvis,
Jonas Čiurinskas-
Pelėnas,
Pranas Petkevičius-
Kariūnas

Jeigu A rinktinė ir Didžiosios Kovos apygarda nuo 1946 m. vasaros buvo valdoma ir įtakojama MGB agento, vadinasi, tolesni apygardos partizanų veiksmai įgavo ypatingą pobūdį. Pirmiausia kyla atsakomybės už savo veiksmus problema. Aišku, galima viską supaprastinti ir teigti, kad MGB siekė apriboti aktyvią veiklą, aprūpinti juos dokumentais ir suimti, t.y. įvertinti kaip okupantų „humanizmą“ tiek partizanams, tiek vietos gyventojams. Bet tai tik viena problemos pusė. Visose partizanų apygardose už visus partizanų veiksmus juridiškai atsakė vadai, o už Karo lauko teismo sprendimus rinktinių, apygardų bei Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio vadovybė. Pastarieji sprendimai visuomet buvo paremti tam tikra žvalgybine informacija. Jeigu iki 1945 m. vasaros už partizanų veiksmų teisėtumą atsakė J.Misiūnas-Žalias Velnias, tai vėliau už partizanų veiksmus atsakomybės ėmėsi MGB?

Todėl pakliuvusioje į MGB kontrolę rinktinėje ne visada partizanų veiksmai

buvo „juridiškai“ atsakingi, paremti teisinga informacija. Antra vertus, vieną po kito žudant ir suimant kovotojus, tampa neaišku, kur baigiasi išdavysčių ir provokacijų ribos (pvz., Palemono partizanų tragedija³⁰). Beje, pastaroji rodo, kad bet kokia savarankiška iniciatyva iš apačios, siekiant tapti nepriklausomais nuo tokios valdomos organizacijos tuoj pat paskatindavo smogikų operaciją: čia baigdavosi „humanizmas“, buvo išžudomi ne tik partizanai, bet ir rėmėjai, senukai ir moterys.

Analizuodami partizanų sąrašus pastebime, kad Kaišiadorių apylinkėje pagrindinė kova vyko 1944–1946 m., o paskutiniai išsilaiko iki 1948 m. daugiausia pakraščiuose: pakaunėje, Kruonio apylinkėse, užneryje, t.y. tose vietovėse, kurios nuo pat apygardos susikūrimo buvo daugiau savarankiškos ar ribojosi su B rinktine. Taigi egzistuoja paskutiniojo partizano bei Laisvės Kovos pabaigos problema.

Gvildendami tikrojo pagrindžio bei MGB centro santykių problemą, negali-

me vienareikšmiškai teigti, kad partizanai neatpažino provokatorių: anksčiau ar vėliau dauguma žymiausių vadų, netgi J.Žemaitis ir A.Ramanauskas, buvo suimti per dideles MGB provokacines operacijas. Žalio Velnio ir Didžiosios Kovos apygardos kovotojų tragedija irgi prasidėjo ne per vieną mėnesį, o buvo rengiama ir vykdoma nuo 1944 m. liepos, taigi praktiškai dvejus metus (partizanų veiklos vidurkį).

Išsakytos problemos liudija, kad būtina pasigilinti į Didžiosios

Kovos apygardos istoriją nuo 1946 metų ir pastudijuoti MGB operaciją „Cerberiai“.

Grupė rezistencijos judėjimo dalyvių 1998 m. rugpjūčio 23 d. prie tą pačią dieną pašventinto paminklo Didžiosios Kovos apygardos partizanams Kaišiadoryse (projektas – S.Petrausko, skulptūros – A.Skarbaliūtės, vitražai – K.Morkūno)

Nuorodos

- ¹ Benedikto Trakimo-Genelio prisiminimai (rankraštis, saugomas Tremties ir Rezistencijos muziejuje Kaune).
- ² LYA. Baudž. bylos. B.8706/3: Misiūnas Stasys, Mato, g. 1910 Trakų aps., Akunis Vytautas, Jeronimo, g. 1916 Kauno aps., Marcinauskaitė Janė, Leonardo, g. 1921 Ukmergės aps. 1945 04 25 – 1948 08 01. T. 1–2.
- ³ LYA. F.3. B.4/13: Trakų r. KGB skyrius. 1944 m. Trakų aps. NKGB operatyvinė veikla. 1944 08 – 12 31. T.1.; B.6/9: 1944 09 14 – 1944 11 29; B.4/13. T.2; B.20/101. T.2: Kaišiadorių apskrities MGB-MVD literinė byla; ir kt.
- ⁴ LYA. F.18. B.1/10 (58): Vilniaus operatyvinis sektorius. NKVD užnugario apsaugos kariuomenės štabo operatyvinės suvestinės apie lietuvių-lenkų pagrindį, specpranešimai apie „Žalio Velnio“, Ramanausko būrių sunaikinimo operacijas, Lietuvoje besislapstančių Vokietijos armijos karių suėmimą, tard. protokolai Vilniaus opersektoriui. 1945 04 26 – 08 23: B. 1/25 (93): NKVD-NKGB 261-o pulko ataskaitos apie operatyvinės veiklos prieš partizanus rezultatus Vilniaus, Trakų, Alytaus aps. 1946 01 04 – 04 01; B.1/28 (90): Vilniaus opersektoriaus pranešimai apie partizanų būrių veiklą ir likvidavimą Alytaus, Vilniaus, Trakų aps. Vyriausiajam vadovybės štabui. 1946 01 03 – 03 31: B.1/58 (91): NKGB Vilniaus 2 sk. pranešimai LSSR NKVD-NKGB apie antisovietinius pasireiškimus, ruošiantis rinkimams į SSRS AT Vilniaus m., Trakų, Alytaus aps., pažymos apie operatyvinio darbo rezultatus, suimtų asmenų skaičių, „Žalio Velnio“ būrio ryšininkų Vilniuje sąrašas. 1946 01 05– 03 31; ir kt.
- ⁵ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja / red.G.K.Vaigauskas. – Maskva 1986/K. 1992.
- ⁶ LYA. F.45: LSSR NKGB-NKVD-MGB-KGB operatyvinės įskaitos bylos (1926–1991 m.). B.1156 (122): NKGB LSSR 2 skyrius. Kareckas-Keistenis Mykolas, Mykolo, g. 1909 Odesos m. Agentūrinė sekimo byla. 1945 04 07 – 1955 08 19.
- ⁷ LYA. Baudž. bylos. B.8706/3: Misiūnas Stasys ir kt. – T.1-2.
- ⁸ LYA. Baudž. bylos. B.35296/3: Neicelis Jonas, Jono, g. 1912 Kaune, Ramanauskas Telesforas, Jono, g. 1927 m. Utenoje. 1945 12 30 – 1946 09 04.
- ⁹ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška...
- ¹⁰ Archyviniai dokumentai. R.2: Žudikai bažnyčios prieglobstyje. – Vilnius, 1963.
- ¹¹ Daumantas J. Partizanai. – Vilnius, 1990.
- ¹² Abromavičius S. Tiesa apie Joną Misiūną // Sąjūdis (Kaišiadorys), 1991, kovo mėn.
- ¹³ Šerėnas A. Asmens byla Nr.A122528 // Tremtinys, 1996, Rugsėjo mėn., Nr.35 (224).
- ¹⁴ Aukštaitijos partizanų prisiminimai. – Vilnius, 1996.
- ¹⁵ Abromavičius S. Žalio Velnio takais. – Kaunas, 1995; S.Abromavičius. – Didžioji Kova. – Kaunas, 1999.
- ¹⁶ Girnius K.K. Partizanų kovos Lietuvoje. – Vilnius, 1990.
- ¹⁷ Vaičiūnas G. Kalba KGB archyvai // S.Abromavičius. Didžioji Kova. – Kaunas, 1999.
- ¹⁸ Kasparas K. Lietuvos karas. – Kaunas, 1999.
- ¹⁹ Gurskis V. Lietuvių laisvės kovos 1940–1990. – Vilnius, 1996.
- ²⁰ Lietuvos partizanai 1944–1953 / Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. – Kaunas, 1996.
- ²¹ Girnius K.K. Partizanų kovos Lietuvoje.
- ²² Lietuvos partizanai...
- ²³ LYA. F.3. B.6./2. T.1. L.158.
- ²⁴ LYA. F.8. B.10/37. L/202.
- ²⁵ Abromavičius S. Didžioji Kova. – P.193.
- ²⁶ Ten pat.
- ²⁷ Ten pat. – P.192.
- ²⁸ Pocius M. MVD-MGB specialiosios grupės Lietuvoje (1945–1959) // Genocidas ir rezistencija, 1997, Nr.1, p.120.
- ²⁹ Abromavičius S. Didžioji Kova. – P.193.
- ³⁰ Venckevičius J. Palemono partizanų žūtis 50-metis // Laisvės kovų archyvas. – T.24. – Kaunas, 1998.